

wersja pierwotna – elektroniczna

**Skala Duchowości – opis konstrukcji i właściwości psychometryczne**  
**Scale of Spirituality – design description, and psychometric properties**

Bartłomiej Skowroński<sup>1</sup>, Jakub Bartoszewski<sup>2</sup>

<sup>1</sup>IPSiR Uniwersytet Warszawski, <sup>2</sup>KPiPS PWSZ Konin

**Streszczenie**

W proponowanym artykule podjęto problematykę związaną z opisem konstrukcji właściwości psychometrycznych skali duchowości. W pierwszej części artykułu przedstawiono zagadnienie związane z badaniem nad duchowością następnie w sposób syntetyczny przedstawiono historię badań skali duchowości. W dalszej części przedstawiono zgodnie z zasadami psychometrii badania skali duchowości.

**Summary**

The proposed article discusses issues related to the description of the construction of psychometric properties of the scale of spirituality. In the first part of the article presents the problem associated with the study of the spirituality then synthetically presents the history of research scale spirituality. The following shows the line with the principles of psychometrics scale study of spirituality.

**Key words:** scale spirituality, psychometry, the construction scale

**Słowa kluczowe:** skala duchowości, psychometria, konstrukcja skali

**Wstęp**

**Problem badań nad duchowością**

Podjęcie się badań duchowości jest kłopotliwe z kilku powodów. Przeciwnicy tego typu badań podnoszą argument związany przede wszystkim z jej naturą. Duchowość nie może być badana metodami naukowymi, gdyż jest rzeczywistością, której nie daje się uchwycić, jest niemierzalna. Jest to zatem argument natury metodologicznej. Heszen-Niejodek i Gruszczyńska [1] powołując się na niektóre stanowiska [2] przytaczają kontrargument, który zakłada przypisanie duchowości statusu tzw. zmiennej latentnej, czyli zmiennej ukrytej. Zmienna latentna nie jest mierzona przy zastosowaniu jednego bezpośredniego wskaźnika, ale stanowi konstelację kilku innych zmiennych, które można

zmierzyć. Duchowość może być zatem mierzona za pośrednictwem wskaźników empirycznych i włączana do badań na równi z innymi zmiennymi o podobnym statusie [1].

Drugim argumentem podnoszonym przez przeciwników badania duchowości, na który zwracają uwagę Heszen-Niejodek i Gruszczyńska [1] jest fakt, że duchowości nie powinno się badać. Jest to więc argument natury normatywnej – brak zgody na badanie duchowości wynika z przyjętych norm i wartości. Dla osoby wierzącej zatem niedopuszczalne wydaje się badanie duchowości, gdyż może to przypominać testowanie Boga. Jak twierdzą wyżej wymienione autorki „w większości badań psychologicznych duchowość traktowana jest jako właściwość człowieka, bez żadnych założeń dotyczących istnienia czynników nadprzyrodzonych, a tym bardziej bez intencji sprawdzania ich mocy. Ocena etyczna tych badań, podobnie jak wszelkich badań nad ludźmi, zależy od bilansu korzyści i ewentualnych skutków ujemnych w postaci naruszenia ważnych wartości osób badanych. Wydaje się, że nie ma jakichś szczególnych przeciwwskazań natury etycznej do zajmowania się duchowością w badaniach psychologicznych” ([1] s. 17). Jeżeli zatem przeprowadza się badania dotyczące duchowości człowieka przy jednoczesnym naruszeniu ważnych wartości osoby badanej, bilans korzyści i ewentualnych skutków jest negatywny. Argumentacja ta wydaje się być istotna w dyskusji na temat zasadności podejmowania badań nad duchowością, choć należy jasno stwierdzić, że jest zabarwiona relatywizmem, gdyż wedle tego ujęcia, nie ma obiektywnych przeszkód normatywnych, to jednostka decyduje o tym czy badania takie mogą być przeprowadzane czy też nie.

Duchowość różni się od pojęcia religijności. Na różnice między obydwojma pojęciami wskazuje Krok [3], który twierdzi, że elementy duchowe i transcendentne mogą być i rzeczywiście są centralnymi aspektami wielkich religii świata, lecz jednocześnie tradycje religijne charakteryzują się innymi, nieduchowymi celami i zadaniami. Ponadto religijność pozostaje w określonej relacji do religii, podczas gdy duchowość – przynajmniej na poziomie jednostki – może, lecz nie musi być zakorzeniona w religii [3].

Thoresen [4] (za [3]) twierdzi, że religia widziana jest głównie jako fenomen społeczny, podczas gdy duchowość – traktowana na poziomie jednostki wewnątrz specyficznego kontekstu. Autor ten proponuje następującą analogię: sfera religii ma się do duchowości tak jak sfera medycyny do zdrowia.

Z kolei Zinnbauer i Pargament [5] twierdzą, że możemy mówić o materialności religijności i funkcjonalności duchowości. Religijność zatem jest nierozzerwalnie złączona z formalnymi wierzeniami, praktykami grupowymi, duchowość zaś określana jest w kategoriach poszukiwania uniwersalnej prawdy i formy aktywności, umożliwiającej

ludziom odkrywanie sensu i znaczenia w otaczającym świecie [6]. Ponadto religijność może być postrzegana jako rzeczywistość statyczna, posiadająca określoną strukturę i formę, duchowość zaś jest spostrzegana jako rzeczywistość dynamiczna, nastawiona na odkrywanie czegoś nowego. I wreszcie religijność bazuje na sferze poznawczej (przekonania, dogmaty i normy), istota duchowości tkwi bardziej w sferze emocjonalnej.

W literaturze przedmiotu znajdujemy dość sporo metod badania religijności. Większość z nich to adaptacje metod zachodnich, choć nie brakuje metod rodzimych. Wśród metod polskich można wymienić takie, jak: Skala Centralności Religijności Prężyny [7]; Skala Intensywności Postawy Religijnej Prężyny [8]; Skala Kryzysu Religijnego Prężyny [9]; Skala Personalnej Relacji do Boga Jarosza [10]. W grupie metod zagranicznych zaadaptowanych do warunków polskich należy wymienić: Skalę Relacji Religijnych – Przeżywane Relacje do Boga Hutsebauta [11]; Skalę Przekonań Postkrytycznych Hutsebauta [12]; Skalę Centralności Religijnej Hubera [13] czy też Kwestionariusz do badania religijnych strategii radzenia sobie ze stresem u młodzieży RCOPE Pargamenta [14].

Wydaje się, że nieco mniej jest metod badających duchowość. Należy tu wymienić przede wszystkim: Kwestionariusz Samoopisu Heszen-Niejodek [1]; Kwestionariusz Sfery Duchowej autorstwa Skrzypińskiej i Karasiewicza [15] oraz Skalę Transcendencji Duchowej Skrzypińskiej, Piotrowskiego, Żemojtel-Piotrowskiej [16].

Tematyka duchowości była poruszana przez następujących autorów: Straś-Romanowska [17], Popielski [18], Socha [19], Heszen-Niejodek i Gruszczyńska [1], a także Grzegorzczkowska [20].

Pojęcie duchowości bywa różnie rozumiane. Matanić [21] twierdzi, że możemy mówić o kilku kryteriach duchowości, którymi są: (1) etniczno-geograficzne, (2) doktrynalne, (3) ascetyczno-praktyczne, (4) psychologiczne, (5) kryterium związane z przynależnością do określonego stanu (np. zakonnego), (6) historyczno-chronologiczne (np. duchowość średniowiecza), (7) kryterium związane ściśle z określonym zakonem (np. duchowość franciszkańska).

Skrzypińska i Różycka [22] dokonały klasyfikacji definicji duchowości na podstawie pięciu sfer funkcjonowania człowieka: poznawczej, emocjonalno-motywacyjnej, doświadczeniowej, fizycznej i społecznej. Przykładami poznawczych definicji duchowości są: (1) definicja Doyle'a [23], w której duchowość rozumiana jest jako: poszukiwanie egzystencjalnego znaczenia; (2) definicja Heszen-Niejodek i Gruszczyńskiej [1], które rozumieją duchowość jako dyspozycję, potencjał, mogący się rozwijać; (3) definicja Emmons'a określająca duchowość jako zdolność poznawczą [24]. Duchowość odnosząca się

do sfery emocjonalno-motywacyjnej definiowana jest w różny sposób tj. jako: (1) dążenie do samorealizacji, samodoskonalenia, realizacja standardów dotyczących „ja” [1]; (2) duchowe potrzeby, wartości, dążenia i cele [18]; 3) sposób radzenia sobie z lękiem przed śmiercią [25]. Z kolei duchowość odwołująca się do doświadczenia jest rozumiana jako: (1) subiektywne doświadczenie sacrum [26]; (2) przeżywanie świętości w życiu [27]. W kontekście sfery fizycznej mówi się o duchowości ciała [28]. Wreszcie w aspekcie społecznym duchowość rozumiana jest w kontekście wpływu na spostrzeganie i zachowanie społeczne jednostki [29].

Głównymi przejawami duchowości wg Heszen-Niejodek [1] są: (1) rozwój (znajomość siebie, samorealizacja i samodoskonalenie, korzystanie z nowych doświadczeń, spontaniczność, oryginalność i twórczość codziennych działań); (2) wolność wewnętrzna (kierowanie się własnymi standardami w wyborze celów i środków w ocenie efektów, brak wewnętrznego przymusu w działaniu); 3) otwartość (akceptacja zmian i nowych doświadczeń, wydarzeń życiowych, wrażliwość); 4) postawy religijne; 5) wrażliwość etyczna (skłonność do refleksji etycznej); 6) sprzeciw wobec zła; (7) stosunek do innych; 8) zaangażowanie; 9) sens oraz 10) harmonia.

Obszarami, które są związane z duchowością człowieka wedle Sochy [19] są: (1) świadomość i samoświadomość (zdolność do przeżywania stanów mistycznych, świadomość własnej ograniczoności); (2) rozum i mądrość (rozum związany jest ze zrozumieniem siebie i otaczającego świata, werbalizacją i intelektualizacją świata, wglądem i intuicją, mądrość dotyczy wiedzy i umiejętności oceny sensu, uwarunkowań, przemian ludzkiego życia); (3) uczucia (miłość, żal, zachwyty, cierpienie, niezadowolenie duchowe); (4) wrażliwość (wrażliwość na niejasności i sprzeczność, świeżość przeżywania siebie, innych oraz świata, wrażliwość na barwę, kształt, doznania słuchowe, smakowe czy węchowe); (5) moralność (zdolność rozróżniania dobra od zła, posługiwanie się kryteriami odpowiedzialności, sprawiedliwości, tolerancji); (6) twórczość (zdolność do tworzenia oraz sam proces tworzenia); (7) poczucie estetyczne; (8) światopogląd (system wartości; preferencje indywidualne i społeczne, związany jest z nadawaniem sensu i znaczenia zjawiskom, zachowaniu itp.); (9) religijność (związana z zachowaniami religijnymi); (10) wiara (wysiłek poznawczy, który zmierza do przyjęcia czegoś za prawdę, treściami wiary mogą być przekonania, wyobrażenia religijne, paranaukowe, wiedza naukowa).

## Historia Skali Duchowości

Prace nad Skalą Duchowości zostały rozpoczęte wiosną 2015 roku. Bezpośrednią powodem decyzji o konstrukcji nowej skali był zamiar zrealizowania projektu badawczego dotyczącego duchowości osób skazanych w oparciu o nowe ujęcie. Ponadto zamysłem przyświecającym konstrukcji nowej skali, była chęć ujęcia duchowości nie tylko w kontekście religijnym, ale również bez odwołania się do konkretnego wyznania. Jako podstawę teoretyczną przyjęto koncepcję Sochy [19], który wyróżnił następujące obszary związane z duchowością człowieka: świadomość i samoświadomość, rozum i mądrość, uczucia, wrażliwość, moralność, twórczość, poczucie estetyczne, światopogląd, religijność oraz wiara. Następnie dokonano operacjonalizacji wyżej wymienionych obszarów w wyniku czego powstała lista 86 i-temów. Kolejnym zabiegiem była korekta pozycji skali pod względem poprawności językowej. W wyniku korekty językowej wykluczono pozycję nr 8 („Mam silną potrzebę transcendencji”) z uwagi na wieloznaczność pojęcia „transcendencja”. Jednocześnie określono format pozycji testowych, zastosowano czterostopniową skalę Likerta, która składała się z czterech opcji odpowiedzi: zdecydowanie tak, raczej tak, raczej nie, zdecydowanie nie. Tak opracowana skala wraz z instrukcją została zastosowana w badaniach. Wyniki tych badań poddano analizie pod kątem właściwości psychometrycznych.

### **Materiał i metoda**

#### Narzędzia badawcze

W badaniach nad walidacją Skali duchowości wykorzystano następujące techniki badawcze: (1) Skalę duchowości (projektowaną), (2) Skalę Intensywności Postawy Religijnej autorstwa Prężyny (3) Kwestionariusz RCOPE autorstwa Pargamenta, a także (4) ankietę mierzącą zmienne socjodemograficzne własnego autorstwa.

#### Skala Intensywności Postawy Religijnej

Prężyna [30] podjął próbę zastosowania określonej koncepcji postawy do eksperymentalnego badania zjawiska religijności. Postawę zdefiniował jako względnie trwałe ustosunkowanie się, które wyraża się w gotowości podmiotu do pozytywnych lub negatywnych reakcji (intelektualnych, emocjonalnych i behawioralnych) wobec określonego przedmiotu [8, 11]. Prężyna ([30] s. 42) zatem zwrócił uwagę na trzy komponenty: poznawczy, emocjonalno-motywacyjny i behawioralny. Autor omawianej metody wykazał,

że te trzy elementy charakteryzują strukturę religijności, co daje podstawę do opisywania religijności w kategorii postaw.

Prężyna ([30] s. 42-43) przyjął, że religia to osobowa relacja człowieka z Bogiem, której wewnętrznym elementem jest przeżycie religijne. Przeżycie religijne jest procesem odniesienia podmiotu do przedmiotu, czyli do Boga. Przeżycie religijne nie ma charakteru chwilowego, składają się na nie przeżycia, doznania i doświadczenia skoncentrowane na przedmiocie religijnym [11].

Odniesienie podmiotu do Boga bazuje wedle omawianej koncepcji na procesach poznawczych, emocjonalnych i behawioralnych, które stanowią istotny element struktury religijności człowieka.

Intensywność postawy religijnej diagnozowana jest przez zsumowanie bądź uśrednienie punktów za odpowiedzi na 20 pozycji.

Skala Intensywności Postawy Religijnej autorstwa Prężyny jest trafnym i rzetelnym narzędziem [8]. W niniejszym projekcie badawczym narzędzie to posłużyło do oceny trafności kryterialnej Skali duchowości.

#### Kwestionariusz RCOPE

RCOPE jest narzędziem skonstruowanym przez Kennetha I. Pargamenta. Autorami polskiej adaptacji są natomiast Talik i Szewczyk [31]. Polska wersja kwestionariusza RCOPE składa się ze 105 twierdzeń, które tworzą 16 skal, w tym 9 pozytywnych i 7 negatywnych strategii radzenia sobie. Pozytywne religijne strategie tworzą skale: *Przemiana życia* (poszukiwanie w religii pomocy w radykalnej zmianie swojego życia; szukanie nowego celu i kierunku życia poprzez religię); *Poddanie się woli Boga* (przekazanie sytuacji trudnej Bogu po próbie samodzielnego zmagania się z problemem); *Szukanie wsparcia w Kościele* (poszukiwanie duchowego wsparcia, modlitwy u osób duchownych i innych członków Kościoła); *Koncentracja religijna* (odwracanie uwagi od problemu poprzez koncentrację na sprawach związanych z religią, angażowanie się w praktyki religijne); *Współpraca z Bogiem* (współdziałanie z Bogiem, jak z partnerem nad rozwiązaniem problemu; postrzeganie swojej sytuacji jako części Bożego planu); *Błaganie o bezpośrednią interwencję* (błaganie Boga o bezpośrednią interwencję i pomoc w rozwiązaniu problemu); *Duchowe wsparcie* (szukanie dla siebie oraz dawanie innym duchowego wsparcia); *Wierność praktykom religijnym* (aktywne praktykowanie i wierne trwanie); *Pozytywne przewartościowanie religijne* (postrzeganie sytuacji stresowej jako potencjalnie korzystnej i dobroczynnej). Negatywne religijne strategie tworzą skale: *Karzący Bóg* (postrzeganie sytuacji stresowej jako kary od

Boga za grzechy, brak wiary i pobożności); *Samodzielne radzenie sobie* (samodzielne radzenie sobie w sytuacji stresującej, bez pomocy Boga); *Demoniczne przewartościowanie* (przyjmowanie sytuacji stresowej jako dzieła szatana); *Bierność religijna* (bierna postawa oczekiwania, aż Bóg przejmie kontrolę nad sytuacją, przerzucenie odpowiedzialności za rozwiązanie problemu na Boga); *Niezadowolenie z Boga* (wyrażanie niezadowolenia i złości głównie z postawy Boga i Kościoła wobec osoby w stresującej dla niej sytuacji); *Kwestionowanie mocy Boga* (kwestionowanie mocy Boga w zakresie Jego wpływu na zmianę sytuacji stresującej); *Niezadowolenie i kwestionowanie Kościoła* (wyrażanie niezadowolenia z osób duchownych oraz nie zgadzanie się z nauką Kościoła).

Kwestionariusz RCOPE jest trafnym i rzetelnym narzędziem [31]. W niniejszych badaniach zastosowano kwestionariusz RCOPE w celu określenia trafności kryterialnej Skali duchowości.

#### Kwestionariusz ankiety

Ankieta zastosowana w badaniach została skonstruowana na potrzeby niniejszego projektu badawczego. Pytania ankiety dotyczyły jedynie kilku podstawowych wymiarów, takich jak: wiek, stan cywilny, wykształcenie, płeć, wykształcenie.

#### Grupa badana

W badaniach wzięło udział łącznie 564 osób, które reprezentują dwie grupy. Pierwszą grupę, która liczy 361 osób (64%) stanowią mężczyźni osadzeni w placówkach penitencjarnych mieszczących się w obrębie w Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej w Warszawie, zaś 203 osób (36%) stanowili studenci warszawskich uczelni (mężczyźni), w tym 133 (24%) z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego oraz 70 osób (12%) z Uniwersytetu Warszawskiego. Badania osób osadzonych odbyły się na jesieni 2015 roku, badania studentów zostały przeprowadzone w latach 2013-2015. W tabeli poniżej znajdują się szczegółowe dane charakteryzujące grupę, która wzięła udział w badaniach.

Tabela 1. Charakterystyka badanych grup: osób osadzonych (N=361) oraz studentów (N=203) pod względem demograficznym

zmiennie	osoby osadzone w placówkach penitencjarnych		studenci			
			UW		UKSW	
	N	%	N	%	N	%
<b>stan cywilny</b>						
żonaty	84	23,3	12	17,1	15	11,3
rozwidziony	66	18,3	0	0	0	0
wdowiec	38	10,5	0	0	0	0
kawaler	123	34,1	58	82,9	118	82,7
konkubinat	50	13,8	0	0	0	0
<b>wykształcenie</b>						
magisterskie	14	3,9	0	0	0	0
licencjackie	15	4,2	0	0	1	0,8
średnie ogólnokształcące	38	10,5	62	88,6	102	76,6
średnie techniczne	54	15,0	8	11,4	30	22,6
zawodowe	89	24,6	0	0	0	0
gimnazjalne	38	10,5	0	0	0	0
podstawowe	113	31,3	0	0	0	0
	M	SD	M	SD	M	SD
Wiek	35,2	9,45	23,2	0,7	22,8	0,9

M –średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe. (źródło: badania własne)

W grupie osób osadzonych największą grupę stanowią osoby będące kawalerami N=123 (34,1%), najmniejszą wdowcy N=38 (10,5%). W przypadku studentów UW najbardziej liczną grupę stanowią kawalerzy N=58 (82,9%), w przypadku studentów UKSW również kawalerzy N=118 (82,7%).

W zakresie wykształcenia 62 osoby (88,6%) spośród studentów UW ma wykształcenie średnie ogólnokształcące, zaś spośród studentów UKSW jest to grupa 102 osób (76,6%). Wśród osób osadzonych 14 osób (3,9%) ma wykształcenie magisterskie, 15 osób (4,2%) wykształcenie licencjackie, 38 osób (10,5%) ma wykształcenie średnie ogólnokształcące, 54 osoby (15%) wykształcenie średnie techniczne. Ponadto 89 osób (24,6%) ma wykształcenie zawodowe, 38 osób (10,5%) wykształcenie gimnazjalne i 113 osób (31,3%) wykształcenie podstawowe (ukończone 6 klas).

Średni wiek osób osadzonych wyniósł nieco ponad 35 lat, zaś wśród studentów UW 23 lata i studentów UKSW 22,8 lat.



## Wyniki

### Własności psychometryczne Skali Duchowości

Chcąc określić własności psychometryczne Skali Duchowości zostały sprawdzone: moc dyskryminacyjna pozycji testowych, trafność oraz rzetelność skali.

#### Moc dyskryminacyjna pozycji testowych

Zdaniem Brzezińskiego ([32] s. 507) „moc dyskryminacyjna danej pozycji danego testu mówi nam o tym, w jakim stopniu różnicuje ona daną populację pod względem cechy (zmiennej), której dotyczy”. Do badań zostało zakwalifikowanych ostatecznie 85 pytań.

Przed przystąpieniem do obliczania współczynników mocy dyskryminacyjnej należało sprowadzić skalę czterostopniową do postaci dychotomicznej przy zastosowaniu reguły Edwardsa-Kilpatricka [32]. Uporządkowano osoby badane pod względem ogólnego wyniku uzyskanego w skali – od najwyższego do najniższego, a następnie wyodrębniono dwie równoliczne grupy (27% dolnej i 27% górnej), które zostały poddane analizie.

Poniższa tabela przedstawia współczynniki mocy dyskryminacyjnej (współczynniki korelacji punktowo-czteropolowej) wszystkich tych pozycji testowych, które ostatecznie weszły w skład skali tj. 62 pozycji. W każdym przypadku współczynniki mocy dyskryminacyjnej przekraczają, wymaganą przez wielu autorów, wartość 0,2 [33]. Pozostałe pozycje skali (N=23), z uwagi na zbyt niskie wartości współczynników korelacji, a także z uwagi na nieakceptowane współczynniki trafności treściowej CVR, zostały usunięte.

Tabela 2. Współczynniki mocy dyskryminacyjnej pozycji testowych Skali Duchowości

l.p.	nr pozycji	treść pozycji skali	współczynnik mocy dyskryminacyjnej
1.	sp1	Staram się poszerzać zakres własnej świadomości.	0,303
2.	sp2	Zdarza mi się doświadczyć stanów mistycznych.	0,271
3.	sp3	Zastanawiam się kim jestem.	0,388
4.	sp4	Zastanawiam się skąd się wziąłem.	0,378
5.	sp5	Zastanawiam się dlaczego umrę.	0,327
6.	sp6	Zadaję sobie pytanie czy umrę ostatecznie.	0,263
7.	sp7	Mam świadomość swoich własnych ograniczoności.	0,338
8.	sp9	Uważam siebie za osobę uduchowioną.	0,581
9.	sp10	Trudności życiowe pozwalają mi poznać siebie.	0,491
10.	sp11	Staram się zrozumieć otaczający świat.	0,515
11.	sp12	Staram się zrozumieć siebie samego.	0,518
12.	sp13	Zadaję sobie pytanie o sens mojego istnienia.	0,484
13.	sp14	Zadaję sobie pytanie o sens istnienia otaczającej rzeczywistości.	0,478
14.	sp15	Poszukuję odpowiedzi na pytanie o mądrość życia.	0,478
15.	sp16	Szukam dróg mądrości.	0,405
16.	sp17	Staram się zrozumieć innych ludzi.	0,614
17.	sp18	Dążę do wewnętrznego spokoju.	0,588
18.	sp19	Zależy mi na życiu w zgodzie z innymi.	0,500
19.	sp20	Spokój wewnętrzny pomaga mi przetrwać w trudnych chwilach.	0,543
20.	sp21	Pokój wewnętrzny jest moją siłą.	0,404

21.	sp22	Dążę do poznania prawdy.	0,442
22.	sp23	Staram się dostrzegać potrzeby innych ludzi.	0,570
23.	sp24	Staram się czynić dobro.	0,536
24.	sp25	Zdarza mi się bezinteresownie zrobić coś dla innej osoby.	0,264
25.	sp26	Staram się kierować zasadą „miłości bliźniego”.	0,572
26.	sp27	Los innych ludzi nie jest mi obojętny.	0,470
27.	sp28	Mam wyrzuty sumienia jeśli nie ustąpię miejsca w autobusie osobie potrzebującej.	0,513
28.	sp29	Jestem wrażliwy na krzywdę innych ludzi.	0,600
29.	sp30	Jestem wrażliwy na sztukę.	0,518
30.	sp31	Oglądanie obrazów wielkich mistrzów jest dla mnie przeżyciem duchowym.	0,421
31.	sp32	Słuchanie koncertów jest dla mnie przeżyciem duchowym.	0,399
32.	sp33	Zdarza się, że modłę się za osoby napotkane na ulicy.	0,449
33.	sp34	Staram się być otwarty na innych ludzi.	0,615
34.	sp35	Zastanawiam się nad zasadnością moich moralnych wyborów życiowych.	0,621
35.	sp36	Staram się odróżnić dobro od zła.	0,562
36.	sp37	Oddzielam prawdę od fałszu.	0,476
37.	sp38	W życiu kieruję się zasadami.	0,437
38.	sp39	Zasady, które uważam za swoje, staram się wcielać w życie.	0,347
39.	sp40	Zadaję sobie pytanie o moralność mojego postępowania.	0,578
40.	sp41	Najważniejsze to żyć w zgodzie z własnym sumieniem.	0,308
41.	sp42	Zdarza mi się szukać nowych rozwiązań.	0,419
42.	sp43	Poszukuję nowych perspektyw.	0,410
43.	sp44	Medytuję.	0,326
44.	sp45	Każdego dnia uczę się siebie.	0,602
45.	sp46	Dostrzegam piękno natury.	0,596
46.	sp47	Przyroda potrafi mnie zadziwiać.	0,652
47.	sp48	Jestem wrażliwy na piękno muzyki.	0,500
48.	sp49	Prawdziwe piękno stanowi wnętrze człowieka.	0,584
49.	sp50	Modłę się za siebie.	0,550
50.	sp51	Modłę się za innych.	0,668
51.	sp52	Modłę się o pokój na świecie.	0,605
52.	sp53	Zwracam się do Boga kimkolwiek On jest.	0,621
53.	sp54	Uczestniczę w uroczystościach religijnych.	0,576
54.	sp55	Żyję w pokoju z Bogiem.	0,659
55.	sp56	Nie wstydę się mojej wiary Boga.	0,607
56.	sp57	Wierzę w świętych obcowanie.	0,643
57.	sp58	Odczuwam bliską więź z Bogiem.	0,676
58.	sp59	Jestem przekonany, że Bóg mnie kocha.	0,659
59.	sp60	Wiara daje siłę do pokonywania trudności.	0,627
60.	sp61	Wierzę, że wszystko co mnie spotyka ma sens.	0,287
61.	sp62	Wierzę, że śmierć nie jest końcem życia.	0,518
62.	sp63	Wierzę, że opiekuje się mną Siła Wyższa.	0,672

(źródło: badania własne)

Jedynie 5 pozycji skali uzyskało wartość mocy dyskryminacyjnej między 0,2 a 0,3. Wartości pozostałych są wyższe, aniżeli 0,3, zaś aż 35 pozycji skali ma wartość wyższą od 0,5.

#### Trafność

Trafność Skali Duchowości została obliczona poprzez oszacowanie jej trzech aspektów: (1) trafności treściowej, (2) teoretycznej oraz (3) kryterialnej [34].

## Trafność treściowa

Trafność treściowa nazywana trafnością wewnętrzną lub logiczną [35] definiowana jest jako: „zakres w jakim pozycje testowe właściwie reprezentują uniwersum pozycji testowych lub interesujący nas konstrukt ([36] s. 136; za [35]).

W celu oszacowania trafności treściowej wykorzystano metodę zaproponowaną przez Lawshego [37]. Polega ona na tym, że ekspert jest proszony o wyrażenie swojej opinii o każdej z pozycji skali. Osoba oceniająca pozycje testowe ma do dyspozycji trzy rodzaje odpowiedzi: pozycja ma zasadnicze znaczenie; pozycja jest użyteczna, jednak nie ma zasadniczego znaczenia oraz pozycja nie powinna znaleźć się w obrębie testu.

Wyżej wymieniony autor zaproponował współczynnik trafności treściowej CVR (*content validity ratio*). Lawshe [37] sugeruje, aby eliminować z testu/skali te pozycje, które są statystycznie istotne tzn. pozycje w przypadku których prawdopodobieństwo, iż zgodność sędziów jest przypadkowa jest wyższe niż 5%. Szerzej na ten temat można znaleźć w pracy Hornowskiej [35].

Grupie 9 ekspertów zostało przedstawione uniwersum, którymi są obszary związane z duchowością człowieka, wyróżnione przez Sochę [19]: świadomość i samoświadomość; rozum i mądrość; uczucia; wrażliwość; moralność; twórczość; poczucie estetyczne; światopogląd; religijność oraz wiara. Poproszono ekspertów o ustosunkowanie się do pozycji skali (liczba 85), na ile reprezentują one podane uniwersum. Grupę ekspertów stanowiły osoby, które ukończyły studia wyższe, dwoje z nich są doktorantami, pozostałe osoby to nauczyciele. W grupie 9 ekspertów był jeden ksiądz katolicki. W poniższej tabeli zostały przedstawione współczynniki trafności treściowej 62 itemów, które uzyskały akceptowane wartości współczynnika CVR.

Tabela 3. **Współczynniki trafności treściowej CVR Skali Duchowości**

nr pozycji	treść pozycji skali	CVR
sp1	Staram się poszerzać zakres własnej świadomości.	0,77
sp2	Zdarza mi się doświadczyć stanów mistycznych.	1,00
sp3	Zastanawiam się kim jestem.	1,00
sp4	Zastanawiam się skąd się wziąłem.	1,00
sp5	Zastanawiam się dlaczego umrę.	1,00
sp6	Zadaję sobie pytanie czy umrę ostatecznie.	1,00
sp7	Mam świadomość swoich własnych ograniczoności.	1,00
sp9	Uważam siebie za osobę uduchowioną.	0,77
sp10	Trudności życiowe pozwalają mi poznać siebie.	0,77
sp11	Staram się zrozumieć otaczający świat.	1,00
sp12	Staram się zrozumieć siebie samego.	1,00
sp13	Zadaję sobie pytanie o sens mojego istnienia.	1,00
sp14	Zadaję sobie pytanie o sens istnienia otaczającej rzeczywistości.	1,00
sp15	Poszukuję odpowiedzi na pytanie o mądrość życia.	1,00

sp16	Szukam dróg mądrości.	1,00
sp17	Staram się zrozumieć innych ludzi.	0,77
sp18	Dażę do wewnętrznego spokoju.	1,00
sp19	Zależy mi na życiu w zgodzie z innymi.	0,77
sp20	Spokój wewnętrzny pomaga mi przetrwać w trudnych chwilach.	0,77
sp21	Pokój wewnętrzny jest moją siłą.	0,77
sp22	Dażę do poznania prawdy.	1,00
sp23	Staram się dostrzegać potrzeby innych ludzi.	0,77
sp24	Staram się czynić dobro.	0,77
sp25	Zdarza mi się bezinteresownie zrobić coś dla innej osoby.	0,77
sp26	Staram się kierować zasadą „miłości bliźniego”.	0,77
sp27	Los innych ludzi nie jest mi obojętny.	0,77
sp28	Mam wyrzuty sumienia jeśli nie ustąpię miejsca w autobusie osobie potrzebującej.	0,77
sp29	Jestem wrażliwy na krzywdę innych ludzi.	0,77
sp30	Jestem wrażliwy na sztukę.	0,77
sp31	Oglądanie obrazów wielkich mistrzów jest dla mnie przeżyciem duchowym.	1,00
sp32	Słuchanie koncertów jest dla mnie przeżyciem duchowym.	1,00
sp33	Zdarza się, że modłę się za osoby napotkane na ulicy.	0,77
sp34	Staram się być otwarty na innych ludzi.	0,77
sp35	Zastanawiam się nad zasadnością moich moralnych wyborów życiowych.	1,00
sp36	Staram się odróżniać dobro od zła.	1,00
sp37	Oddzielam prawdę od fałszu.	1,00
sp38	W życiu kieruję się zasadami.	0,77
sp39	Zasady, które uważam za swoje, staram się wcielać w życie.	0,77
sp40	Zadaję sobie pytanie o moralność mojego postępowania.	1,00
sp41	Najważniejsze to żyć w zgodzie z własnym sumieniem.	1,00
sp42	Zdarza mi się szukać nowych rozwiązań.	0,77
sp43	Poszukuję nowych perspektyw.	0,77
sp44	Medytuję.	1,00
sp45	Każdego dnia uczę się siebie.	1,00
sp46	Dostrzegam piękno natury.	1,00
sp47	Przyroda potrafi mnie zadziwić.	0,77
sp48	Jestem wrażliwy na piękno muzyki.	0,77
sp49	Prawdziwe piękno stanowi wnętrze człowieka.	1,00
sp50	Modłę się za siebie.	1,00
sp51	Modłę się za innych.	1,00
sp52	Modłę się o pokój na świecie.	1,00
sp53	Zwracam się do Boga kimkolwiek On jest.	1,00
sp54	Uczestniczę w uroczystościach religijnych.	0,77
sp55	Żyję w pokoju z Bogiem.	1,00
sp56	Nie wstydę się mojej wiary Boga.	0,77
sp57	Wierzę w świętych obcowanie.	0,77
sp58	Odczuwam bliską więź z Bogiem.	1,00
sp59	Jestem przekonany, że Bóg mnie kocha.	0,77
sp60	Wiara daje siłę do pokonywania trudności.	1,00
sp61	Wierzę, że wszystko co mnie spotyka ma sens.	1,00
sp62	Wierzę, że śmierć nie jest końcem życia.	1,00
sp63	Wierzę, że opiekuje się mną Siła Wyższa.	1,00

(źródło: badania własne)

Jak podaje Lawshe [37] w przypadku 9 ekspertów minimalna wartość wskaźnika CVR, która pozwala uznać wielkość CVR za istotną statystycznie ( $\alpha=0,05$ ) powinna wynosić 0,75. W praktyce zatem jeżeli 8 z 9 ekspertów/sędziów udzieliło odpowiedzi, iż pozycja ma

zasadnicze znaczenie dla testu/skali, wówczas wartość ta jest przekroczona i daną pozycję skali można włączyć do kolejnych analiz.

#### Trafność teoretyczna

Ten aspekt trafności został oszacowany poprzez zastosowanie eksploracyjnej analizy czynnikowej na próbie 564 osób. Wyjściową pulę stanowiły te pozycje skali, które uzyskały zadowalające wskaźniki trafności treściowej CVR oraz mocy dyskryminacyjnej (łącznie 62 pozycji). Metodą wykorzystaną w analizie czynnikowej, była metoda głównych składowych z rotacją ukośną Oblimin, która nie zakłada korelacji zerowej między czynnikami, a także umożliwia obliczenie wartości korelacji między czynnikami. Z tych powodów zrezygnowano z rotacji metodą Varimax.

Pierwszy krok stanowiło wyodrębnienie liczby czynników. Przy zastosowaniu metody głównych składowych wyodrębniono 12 czynników (wedle kryterium Kaisera) oraz 3 czynniki (wedle kryterium Catella), które tłumaczyły 66% całkowitej wariancji. Warto nadmienić, że jedynie metoda głównych składowych pozwala na uzyskanie takich czynników, które wyjaśniają maksymalny procent wariancji wyjściowych zmiennych [38]. Kolejnym krokiem było obliczenie ładunków czynnikowych przy zastosowaniu metody Osi Głównych dla 12 czynników oraz 3 czynników. Zdecydowano się na zastosowanie metody Osi Głównych z uwagi na fakt, że maksymalizuje ona powiązania między czynnikami, a stwierdzeniami skali i nie ma konieczności, aby analizowane zmienne miały rozkład normalny [38]. W przypadku rozwiązania 12-czynnikowego uzyskany procent wariancji wyniósł 58,2%, w rozwiązaniu 3-czynnikowym wyniósł jedynie 41,8%. Z uwagi na niski procent wariancji zrezygnowano z obu rozwiązań. Dodatkowym argumentem przemawiającym za poszukiwaniem innych rozwiązań, był fakt istnienia zmiennych, które w małym stopniu wiązały się pozostałymi zmiennymi, usunięto zatem te pozycje (łącznie 20), których zasoby zmienności wspólnej po wyodrębnieniu wyniosły mniej niż 0,5, taką bowiem wartość sugerują niektórzy badacze [38]. Po usunięciu 20 pozycji ze skali, cały proces obliczeń został powtórzony kilkunastokrotnie, do momentu, w którym pozycje skali z wyjątkiem dwóch i-temów (i-tem nr 5 oraz i-tem nr 37) przekroczyły próg 0,5. Procent zmienności po wyodrębnieniu w przypadku pozycji nr 5 wynosi 0,47, a w przypadku pozycji skali nr 37 jest równy 0,45. Z uwagi na niewiele niższą od 0,5 wartość obu i-temów, obie pozycje zostały włączone do skali. Końcową pulę stanowił 36 pozycji testowych. Ostatecznie przeprowadzenie eksploracyjnej analizy czynnikowej ujawniło strukturę 6 czynników, które tłumaczą łącznie 61% całkowitej wariancji.

Własności macierzy korelacji oszacowano przy zastosowaniu testu KMO (Kaisera-Mayera-Olkina), którego wartość wyniosła 0,93, a także testu sferyczności Bartletta (testuje hipotezę o braku powiązań między zmiennymi). Wynik testu okazał się statystycznie istotny, co oznacza, że między zmiennymi są istotne korelacje  $\chi^2=14568,7$ ;  $df=630$ ;  $p<0,0001$ . Dane zatem bez wątplenia nadają się do przeprowadzenia analizy czynnikowej z uwagi na skorelowanie zmiennych. Zasoby zmienności wspólnej poszczególnych pozycji skali zostały przedstawione w poniższej tabeli.

Tabela 4. **Zasoby zmienności wspólnej**

	Początkowe	Po wyodrębnieniu
sp3	0,555	0,545
sp4	0,601	0,621
sp5	0,488	0,473
sp11	0,571	0,569
sp12	0,589	0,616
sp13	0,623	0,631
sp14	0,631	0,643
sp17	0,643	0,603
sp18	0,552	0,527
sp19	0,541	0,521
sp23	0,577	0,550
sp24	0,566	0,612
sp26	0,504	0,507
sp29	0,547	0,520
sp30	0,665	0,679
sp31	0,630	0,596
sp32	0,672	0,713
sp34	0,544	0,532
sp35	0,589	0,505
sp36	0,619	0,608
sp37	0,502	0,457
sp46	0,651	0,537
sp47	0,667	0,580
sp48	0,543	0,505
sp50	0,685	0,654
sp51	0,798	0,782
sp52	0,702	0,630
sp53	0,710	0,672
sp54	0,650	0,647
sp55	0,748	0,742
sp56	0,698	0,676
sp57	0,759	0,740
sp58	0,793	0,774
sp59	0,786	0,757
sp60	0,698	0,668
sp63	0,715	0,678

Metoda wyodrębniania czynników – osi głównych.

Jak wynika z poniższej tabeli wyodrębnione czynniki łącznie tłumaczą ponad 61% wariancji całkowitej.

Tabela 5. Początkowe wartości własne, sumy kwadratów ładunków po wyodrębnieniu, sumy kwadratów ładunków po rotacji<sup>a</sup>

Czynnik	Początkowe wartości własne			Sumy kwadratów ładunków po wyodrębnieniu			Sumy kwadratów ładunków po rotacji <sup>a</sup>
	Ogółem	% wariacji	% skumulowany	Ogółem	% wariacji	% skumulowany	Ogółem
1	12,940	35,946	35,946	12,572	34,922	34,922	9,893
2	4,348	12,077	48,023	3,992	11,089	46,011	3,873
3	3,021	8,390	56,414	2,598	7,218	53,229	4,942
4	1,692	4,701	61,114	1,315	3,653	56,882	5,262
5	1,279	3,552	64,666	0,871	2,419	59,301	6,849
6	1,139	3,164	67,830	0,723	2,009	61,310	5,863
7	0,862	2,394	70,224				
8	0,739	2,053	72,276				
9	0,689	1,913	74,189				
10	0,647	1,797	75,986				
11	0,625	1,737	77,723				
12	0,597	1,658	79,381				
13	0,567	1,575	80,956				
14	0,518	1,438	82,394				
15	0,491	1,363	83,757				
16	0,478	1,329	85,086				
17	0,469	1,304	86,390				
18	0,423	1,176	87,566				
19	0,384	1,066	88,633				
20	0,380	1,057	89,689				
21	0,351	0,974	90,663				
22	0,313	0,869	91,532				
23	0,311	0,864	92,397				
24	0,291	0,810	93,206				
25	0,279	0,775	93,981				
26	0,265	0,735	94,716				
27	0,261	0,725	95,442				
28	0,237	0,658	96,099				
29	0,228	0,633	96,732				
30	0,216	0,599	97,331				
31	0,192	0,535	97,865				
32	0,178	0,494	98,359				
33	0,169	0,469	98,828				
34	0,152	0,421	99,250				
35	0,139	0,385	99,635				
36	0,132	0,365	100,000				

Metoda wyodrębniania czynników – głównych składowych. a. Dodawanie sum kwadratów ładunków w celu otrzymania ogólnej wariacji nie jest możliwe, gdy składowe są skorelowane. (źródło: badania własne)

Zastosowanie metody rotacji – Oblimin z normalizacją Kaisera, pozwoliło wskazać, które pozycje skali składają się na dany czynnik. Jako kryterium pozostawienia pozycji przyjęto brak skorelowania z innymi czynnikami. Wszystkie pozycje skali włączone do

ostatecznej puli i-temów, wyraźnie korelowały tylko z jednym czynnikiem. Wyjątkiem jest pozycja nr 35, która oprócz korelacji z czynnikiem 6, korelowała również z czynnikiem 2, jednak w niższym stopniu, toteż podjęto decyzję o pozostawieniu tej pozycji w ostatecznej puli pozycji skali. Szczegóły zostały zawarte w poniższej tabeli.

Tabela 6. **Macierz modelowa**

	Czynnik					
	1	2	3	4	5	6
51	0,853					
58	0,848					
59	0,841					
60	0,810					
52	0,785					
54	0,776					
63	0,773					
50	0,770					
53	0,757					
57	0,724					
55	0,706					
56	0,674					
12		0,648				
11		0,626				
17		0,437				
18		0,404				
4			0,772			
13			0,764			
14			0,752			
5			0,702			
3			0,697			
32				-0,819		
30				-0,761		
31				-0,755		
48				-0,563		
24					0,777	
23					0,633	
26					0,587	
19					0,560	
29					0,481	
46						0,554
47						0,554
36						0,550
37						0,486
34						0,445
35						0,451

a. Rotacja osiągnęła zbieżność w 21 iteracjach.



Podsumowując w skład poszczególnych czynników weszły następujące pozycje skali:

**I czynnik** (12 pozycji):

- 51 Modłę się za innych.
- 58 Odczuwam bliską więź z Bogiem.
- 59 Jestem przekonany, że Bóg mnie kocha.
- 60 Wiara daje siłę do pokonywania trudności.
- 52 Modłę się o pokój na świecie.
- 54 Uczestniczę w uroczystościach religijnych.
- 63 Wierzę, że opiekuje się mną Siła Wyższa.
- 50 Modłę się za siebie.
- 53 Zwracam się do Boga kimkolwiek On jest.
- 57 Wierzę w świętych obcowanie.
- 55 Żyję w pokoju z Bogiem.
- 56 Nie wstydzę się mojej wiary Boga.

**II czynnik** (4 pozycje)

- 12 Staram się zrozumieć siebie samego.
- 11 Staram się zrozumieć otaczający świat.
- 17 Staram się zrozumieć innych ludzi.
- 18 Dążę do wewnętrznego spokoju.

**III czynnik** (5 pozycji)

- 4 Zastanawiam się skąd się wzięłam.
- 13 Zadaję sobie pytanie o sens mojego istnienia.
- 14 Zadaję sobie pytanie o sens istnienia otaczającej rzeczywistości.
- 5 Zastanawiam się dlaczego umrę.
- 3 Zastanawiam się kim jestem.

**IV czynnik** (4 pozycje)

- 32 Słuchanie koncertów jest dla mnie przeżyciem duchowym.
- 30 Jestem wrażliwy na sztukę.
- 31 Oglądanie obrazów wielkich mistrzów jest dla mnie przeżyciem duchowym.
- 48 Jestem wrażliwy na piękno muzyki.

**V czynnik** (5 pozycji)

- 24 Staram się czynić dobro.
- 23 Staram się dostrzegać potrzeby innych ludzi.
- 26 Staram się kierować zasadą „miłości bliźniego”.
- 19 Zależy mi na życiu w zgodzie z innymi.
- 29 Jestem wrażliwy na krzywdę innych ludzi.

**VI czynnik** (6 pozycji)

- 46 Dostrzegam piękno natury.
- 47 Przyroda potrafi mnie zadziwiać.
- 36 Staram się odróżniać dobro od zła.
- 37 Oddzielam prawdę od fałszu.
- 34 Staram się być otwarty na innych ludzi.
- 35 Zastanawiam się nad zasadnością moich moralnych wyborów życiowych.

Następnym krokiem było nazwanie poszczególnych czynników. Wzięto przy tym treść poszczególnych i-temów. I tak I czynnik został nazwany duchowością religijną; II czynnik duchowość jako poszerzanie świadomości; III czynnik to duchowość jako poszukiwanie sensu; IV czynnik duchowość jako wrażliwość na sztukę; V czynnik to duchowość jako czynienie dobra oraz VI czynnik duchowość jako wrażliwość na piękno wewnętrzne (wybory moralne) oraz zewnętrzne (otaczający świat).

#### Interkorelacje podskal

Korelacje między poszczególnymi podskalami mierzącymi duchowość we wszystkich przypadkach osiągnęły poziom istotności na poziomie  $p < 0,0001$  i przyjmują bądź umiarkowane bądź wysokie wartości współczynników korelacji. Szczegóły zostały przedstawione w poniższej tabeli.

Tabela 7. Wartości współczynników korelacji r-Pearsona między podskalami Skali Duchowości, a wynikiem ogólnym Krótkiej Skali Oceny Wsparcia Społecznego Młodzieży (N=421)

	Duchowość religijna	Poszerzanie świadomości	Poszukiwanie sensu	Wrażliwość na sztukę	Czynienie dobra	Wrażliwość na piękno zewnętrzne i wewnętrzne	Wynik ogólny Skali Duchowości
Duchowość religijna	1	0,402**	0,244**	0,284**	0,455**	0,517**	0,840**
Poszerzanie świadomości	0,402**	1	0,321**	0,391**	0,626**	0,669**	0,689
Poszukiwanie sensu	0,244**	,321**	1	0,468**	0,284**	0,290**	0,551
Wrażliwość na sztukę	0,284**	,391**	0,468**	1	0,422**	0,476**	0,610
Czynienie dobra	0,455**	,626**	0,284**	0,422**	1	0,705**	0,727
Wrażliwość na piękno zewnętrzne i wewnętrzne	0,517**	,669**	0,290**	0,476**	0,705**	1	0,787
Wynik ogólny Skali Duchowości	0,840**	0,689**	0,551**	0,610**	0,727**	0,787**	1

\*\* korelacja istotna na poziomie 0.01 (dwustronnie). (źródło: badania własne)

Najsilniej koreluje wynik ogólny skali duchowości z: duchowością religijną ( $r=0,840$ ,  $p < 0,05$ ); czynieniem dobra ( $r=0,73$ ,  $p < 0,05$ ), wrażliwością na piękno zewnętrzne i wewnętrzne ( $r=0,79$ ;  $p < 0,05$ ). Wysoka korelacja ujawniła się także między wrażliwością na piękno zewnętrzne i wewnętrzne, a czynieniem dobra ( $r=0,705$ ;  $p < 0,05$ ).

## Trafność kryterialna

Pisząc o trafności kryterialnej Hornowska następująco definiuje to pojęcie: „ten rodzaj trafności mówi nam, w jakim stopniu wyniki danego testu są powiązane z jakąś inną zmienną, zewnętrzną w stosunku do tego testu. Tę zmienną nazywamy kryterium. Trafność kryterialna jest wyznaczana przez stopień zgodności dwóch pomiarów: zmiennej testowej i zmiennej kryterialnej” ([35] s. 90). Trafność kryterialna została określona poprzez skorelowanie skali duchowości z kryterium, które stanowiła intensywność postawy religijnej, a także religijne strategie radzenia sobie ze stresem. W tym celu zastosowano Skalę Intensywności Postawy Religijnej Prężyny oraz Kwestionariusz RCOPE Pargamenta.

Oczekiwano współzależności dodatnich między duchowością, a religijnością, wysokie wyniki w skali duchowości powinny korelować z intensywnością religijną i pozytywnymi strategiami radzenia sobie ze stresem. Korelację duchowości i religijności podkreślają badacze [5, 39], choć szerszym pojęciem wydaje się być duchowość [1, 19].

Współzależności między skalą duchowości a intensywnością postawy religijnej.

Z wyjątkiem 2 zmiennych wchodzących w skład Skali Duchowości tj. poszukiwania sensu oraz wrażliwości na sztukę wszystkie inne współczynniki korelacji okazały się istotne bądź na poziomie 0,05 bądź 0,01. Szczegóły zostały przedstawione w poniższej tabeli.

Tabela 8. **Współzależności między skalą duchowości a intensywnością postawy religijnej**

	duchowość religijna	poszerzanie świadomości	poszukiwanie sensu	wrażliwość na sztukę	czynienie dobra	piękno zewnętrzne i wewnętrzne	wynik ogólny	intensywność postawy religijnej
intensywność postawy religijnej ogólna	0,453**	0,103*	n.i.	n.i.	0,177**	0,232**	0,348**	1

\* korelacja istotna na poziomie 0,05 (dwustronnie), \*\* 0,01 (dwustronnie). (źródło: badania własne)

Z intensywnością postawy religijnej najsilniej koreluje duchowość religijna ( $r=0,45$ ,  $p<0,01$ ) oraz wynik ogólny Skali duchowości ( $r=0,35$ ,  $p<0,01$ ). Najniższy współczynnik korelacji ujawnił się między intensywnością postawy religijnej, a poszerzaniem świadomości ( $r=0,10$ ,  $p<0,05$ ) oraz czynieniem dobra ( $r=0,18$ ,  $p<0,01$ ).

Współzależności między skalą duchowości,  
a religijnymi sposobami radzenia sobie ze stresem.

Poniżej przedstawiono współzależności między zmiennymi wchodzącymi w skład Skali Duchowości, a religijnymi pozytywnymi strategiami radzenia sobie ze stresem.

Tabela 9. Współzależności między skalą duchowości, a religijnymi pozytywnymi sposobami radzenia sobie ze stresem

	duchowość religijna	poszerzanie świadomości	poszukiwanie sensu	wrażliwość na sztukę	czynienie dobra	piękno zewnętrzne i wewnętrzne	wynik ogólny
przemiana życia	0,358**	n.i.	n.i.	n.i.	0,162**	0,143**	0,239**
poddanie się woli Boga	0,287**	n.i.	n.i.	n.i.	0,090*	0,114**	0,188**
szukanie wsparcia	0,308**	n.i.	-0,118**	n.i.	0,125**	0,126**	0,173**
koncentracja religijna	0,316**	n.i.	-0,085*	n.i.	0,149**	0,119**	0,196**
współdziałanie z Bogiem	0,363**	0,109**	n.i.	n.i.	0,148**	0,167**	0,267**
blaganie o bezpośrednią interwencję	0,332**	0,108*	n.i.	n.i.	0,162**	0,165**	0,234**
duchowe wsparcie	0,357**	0,093*	-0,088*	0,055	0,175**	0,189**	0,252**
wierność praktykom religijnym	0,417**	n.i.	n.i.	n.i.	0,203**	0,198**	0,300**
pozytywne przewartościowanie religijne	0,373**	,088*	n.i.	0,090*	0,183**	0,201**	0,287**

\* korelacja istotna na poziomie 0,05 (dwustronnie), \*\* 0,01. (źródło: badania własne)

W większości ujawniły się istotne współczynniki korelacji na poziomie  $p < 0,01$ , poza dwoma współczynnikami, są one dodatnie. Najwyższe wartości współczynników korelacji (korelacja umiarkowana) ujawniły się między duchowością religijną, a przemianą życia ( $r=0,358$ ,  $p < 0,01$ ); szukaniem wsparcia ( $r=0,308$ ,  $p < 0,01$ ); koncentracją religijną ( $r=0,316$ ,  $p < 0,01$ ); współdziałaniem z Bogiem ( $r=0,363$ ,  $p < 0,01$ ); błaganie o bezpośrednią interwencję ( $r=0,332$ ;  $p < 0,01$ ); duchowym wsparciem ( $r=0,357$ ,  $p < 0,01$ ); wiernością praktykom religijnym ( $r=0,417$ ,  $p < 0,01$ ) oraz pozytywnym przewartościowaniem religijnym ( $r=0,373$ ,  $p < 0,01$ ).

Tabela 10. Współzależności między skalą duchowości, a religijnymi negatywnymi sposobami radzenia sobie ze stresem

	duchowość religijna	poszerzanie świadomości	poszukiwanie sensu	wrażliwość na sztukę	czynienie dobra	piękno zewnętrzne i wewnętrzne
karzący bóg	0,219**	n.i.	0,002**	n.i.	0,098*	n.i.
samodzielne radzenie sobie	-0,302**	n.i.	-0,094*	n.i.	-0,105*	-0,140*
demoniczne przewartościowanie	n.i.	n.i.	-0,099*	n.i.	n.i.	n.i.
bierność religijna	0,132**	n.i.	n.i.	-0,112*	0,049*	n.i.
niezadowolenie z kościoła i z boga	n.i.	n.i.	-0,110*	-0,102*	n.i.	n.i.
kwestionowanie mocy boga	-0,153**	n.i.	-0,220**	-0,106*	-0,089*	-0,126*
niezadowolenie i kwestionowanie kościoła	-0,142*	n.i.	-0,139*	-0,106*	n.i.	-0,172**
negatywne religijne strategie	n.i.	n.i.	-0,135*	-0,100*	n.i.	n.i.

\* korelacja istotna na poziomie 0,05 (dwustronnie), \*\* 0,01 (dwustronnie). (źródło: badania własne)

Najwyższa ujemna korelacja (korelacja umiarkowana) ujawniła się między duchowością religijną, a samodzielnym radzeniem sobie ( $r=-0,302$ ,  $p<0,01$ ). Osoby zatem, które polegają głównie na sobie w radzeniu sobie z sytuacjami stresowymi (bez odwołania do religii), charakteryzują się niską poziomem duchowości zakorzenionej w religii. Ponadto wraz ze wzrostem intensywności poszukiwania sensu maleje wskaźnik kwestionowania mocy boga ( $r=-0,220$ ,  $p<0,05$ ).

### Rzetelność

Rzetelność Skali duchowości została oszacowana poprzez zbadanie jej zgodności wewnętrznej (obliczenie współczynnika zgodności wewnętrznej Alfa Cronbacha) oraz zastosowanie metody połówkowej.

### Zgodność wewnętrzna

Zdaniem Jankowskiego i Zajenkowskiego „Zgodność wewnętrzna „służy do badania rzetelności pomiaru testem oraz wskazuje na stopień, w jakim pozycje testowe odnoszą się do tego samego konstruktów” ([40] s. 96).

Współczynnik zgodności wewnętrznej Alfa Cronbacha dla całego narzędzia okazał się wysmienity, bowiem wyniósł **0,945!** co pozwala stwierdzić, że omawiane narzędzie badawcze jest rzetelne. Wartości współczynników zgodności wewnętrznej dla poszczególnych podskal zostały przedstawione w poniższej tabeli.

Tabela 12. **Wartości współczynników zgodności wewnętrznej Alfa Cronbacha dla poszczególnych podskal**

L.p.	Podskale	Alfa Cronbacha
1.	duchowość religijna	0,958
2.	duchowość jako poszerzanie świadomości	0,829
3.	duchowość jako poszukiwanie sensu	0,863
4.	duchowość jako wrażliwość na sztukę	0,847
5.	duchowość jako czynienie dobra	0,831
6.	wrażliwość na piękno wewnętrzne (wybory moralne) oraz zewnętrzne (otaczający świat).	0,848

(źródło: badania własne)

Poniższa tabela zawiera wartości średnie, odchylenia standardowe, średnie skali po usunięciu pozycji, wariacje skali po usunięciu pozycji oraz Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji.

Tabela 13. **Średnie, odchylenia standardowe, średnie skali po usunięciu pozycji, wariacje skali po usunięciu pozycji oraz Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji**

L.p.	M	SD	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariacja skali po usunięciu pozycji	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
50	2,7	1,13	101,56	369,87	0,944
51	2,8	1,12	101,55	366,24	0,943
52	2,5	1,10	101,83	369,72	0,943
53	2,9	1,07	101,39	369,97	0,943
54	2,6	1,06	101,72	370,70	0,943
55	2,8	,99	101,48	370,10	0,943
56	3,0	1,07	101,29	369,17	0,943

57	2,8	1,06	101,49	368,58	0,943
58	2,5	1,02	101,75	368,63	0,943
59	2,8	1,03	101,52	368,62	0,943
60	2,8	1,03	101,50	370,59	0,943
63	2,7	1,04	101,59	368,33	0,943
11	3,2	,81	101,09	381,62	0,944
12	3,3	,80	101,05	381,45	0,944
17	3,3	,77	101,00	378,96	0,944
18	3,3	,81	100,99	379,15	0,944
3	2,6	1,08	101,68	380,22	0,946
4	2,2	1,03	102,14	381,54	0,946
5	2,1	1,06	102,16	382,91	0,946
13	2,7	1,02	101,62	377,95	0,945
14	2,6	1,00	101,67	378,27	0,945
30	2,6	,99	101,69	375,94	0,944
31	2,2	,95	102,10	381,73	0,945
32	2,4	,99	101,86	380,65	0,945
48	3,1	,96	101,23	377,10	0,944
19	3,4	,72	100,87	383,30	0,944
23	3,2	,75	101,09	381,22	0,944
24	3,3	,72	101,04	382,95	0,944
26	3,0	,79	101,29	379,74	0,944
29	3,2	,82	101,12	377,82	0,944
34	3,1	,80	101,18	377,45	0,944
35	3,0	,88	101,29	376,51	0,944
36	3,3	,74	101,01	381,20	0,944
37	3,4	,72	100,94	384,81	0,945
46	3,2	,88	101,14	377,45	0,944
47	3,3	,88	101,01	375,28	0,943

(źródło: badania własne)

We wszystkich przypadkach usunięcie danej pozycji nie zmienia wartości współczynnika Alfa Cronbacha dla całej skali, który jest bardzo wysoki. W równym stopniu więc pozycje są ważne dla całego narzędzia.

#### Metoda połówkowa

Rzetelność Inwentarza zbadana przy zastosowaniu metody połówkowej wyniosła 0,733 (współczynnik Spearmana-Browna). Korelacja międzypołówkowa jako współczynnik korelacji Pearsona między wyodrębnionymi połowami testu wyniósł 0,714.

#### Podsumowanie

Celem badań było określenie właściwości psychometrycznych Skali Duchowości własnego autorstwa. Należy powiedzieć, że Skala Duchowości cechuje się dobrymi właściwościami psychometrycznymi. Rzetelność została sprawdzona poprzez oszacowanie zgodności wewnętrznej narzędzia (współczynnik alfa Cronbacha) oraz obliczenie rzetelności połówkowej. Na szczególną uwagę zasługują wysokie współczynniki zgodności wewnętrznej

(Alfa Cronbacha) i to zarówno w odniesieniu do całej skali, jak i wszystkich podskal wchodzących w jej skład. Ta metoda badania rzetelności uważana jest za najważniejszą miarę rzetelności [35].

Trafność zbadano poprzez uwzględnienie jej trzech aspektów, tj. trafności treściowej z wykorzystaniem współczynnika CVR Lawshego, trafności teoretycznej poprzez przeprowadzenie analizy czynnikowej z wykorzystaniem jej eksploracyjnej odmiany oraz trafności kryterialnej.

Skala mierzy 6 aspektów duchowości: duchowość religijną, duchowość jako poszerzanie świadomości, duchowość jako poszukiwanie sensu, duchowość jako wrażliwość na sztukę, duchowość jako czynienie dobra oraz wrażliwość na piękno wewnętrzne (wybory moralne) oraz zewnętrzne (otaczający świat).

Dla porównania Kwestionariusz Samoopisu Heszen-Niejodek [1] mierzy postawy religijne, wrażliwość etyczną i harmonię. Skala Transcendencji Duchowej Skrzypińskiej, Piotrowskiego, Żemojtel-Piotrowskiej [16] mierzy transcendencję duchową (spełnienie w modlitwie, uniwersalność, poczucie więzi oraz ideowość) oraz otwartość duchową (tolerowanie paradoksów, nieocenianie, pełne odczuwanie i wdzięczność). Kwestionariusz Sfery Duchowej autorstwa Skrzypińskiej i Karasiewicza [15] diagnozuje 4 czynniki: 1) brak relacji z Siłą Wyższą (postawa indyferentna wobec wiary w siły wyższe: brak potrzeby wiary, doświadczania i relacji z Bogiem/absolutem/siłą wyższą; brak potrzeby poszukiwania sacrum. Prawdopodobny indywidualizm, ateizm lub agnostycyzm); 2) aduchowość (postawa mająca cechy negatywnego zabarwienia wobec duchowych spraw. Krytyka przejawów duchowości, przyziemne traktowanie rzeczywistości. Wiara nie stanowi istotnego elementu życia dla podmiotu, nie ma szczególnego znaczenia dla postępowania człowieka. Ewidentny brak potrzeby pracy nad sobą i własnym rozwojem. Prawdopodobny hedonizm lub skrajny ateizm); 3) stan sfery duchowej (pozytywna postawa wobec duchowej sfery. Wysoki stopień samoświadomości oraz świadomość osobistych przeżyć duchowych. Wysoka wrażliwość etyczna. Potrzeba samorealizacji oraz ciągłego rozwoju. Czerpanie siły ze zjawisk duchowych) oraz 4) dynamika sfery duchowej (postawa wyrażająca głęboką duchowość oraz dynamiczne działania wynikające z niej. Ekspresyjne przejawy wiary zmierzające do samorealizacji podmiotu w postaci spełnienia potrzeby transcendencji. Dążenie do duchowego oświecenia. Żywa praktyka duchowa, często połączona z doznaniem szczytowymi).

Cechą, która wyróżnia omawiane autorskie narzędzie jest oparcie o oryginalną teorię Sochy, w której ważnymi obszarami związanymi z duchowością są oprócz religii, także poszerzanie świadomości, poszukiwanie sensu, wrażliwość na sztukę, dobro i piękno. Prezentowane narzędzie docelowo może być stosowane przede wszystkim w badaniach społecznych, w paradygmacie ilościowym. Dalszym etapem konstrukcji narzędzia powinno być określenie norm, dzięki czemu będzie możliwe zobiektywizowanie wyniku surowego skali zarówno w zakresie wyniku ogólnego, stanowiącego sumę wszystkich sześciu składowych, jak i nich samych.

### Piśmiennictwo

1. Heszen-Niejodek I, Gruszczyńska E. *Wymiar duchowy człowieka, jego znaczenie w psychologii zdrowia i jego pomiar*. Przegląd Psychologiczny. 2004; 47(1): 15-31.
2. Miller WR, Thoresen CE. *Spirituality, religion and health: An emerging research field*. American Psychologist. 2003; 58: 24-35.
3. Krok D. *Religijność a duchowość – różnice i podobieństwa z perspektywy psychologii religii*. Polskie Forum Psychologiczne. 2009; 14(1): 126-141.
4. Thoresen CE. *Spirituality, health and science*. W: Roth-Roemer S, Kurpius SR, Carmin C. red. *The emerging role of counseling psychology in health care*. New York: 1998; Norton, s. 409-431.
5. Zinnbauer BJ, Pargament KI. *Religiousness and spirituality*. W: Paloutzian RF, Park CL. red. *The handbook of the psychology of religion and spirituality*. New York: 2005; Guilford Press, s. 21-42.
6. Woods TE, Ironson GH. *Religion and spirituality in the face of illness: How cancer, cardiac, and HIV patients describe their spirituality/religiosity*. Journal of Health Psychology. 1999; 4(3): 393-412.
7. Szymoń J, Bartczuk R. *Skala Centralności Religijnej W. Prężyny*. W: Jarosz M. red. *Psychologiczny pomiar religijności* Lublin: 2011; Wydawnictwo Naukowe KUL, s. 25-44.
8. Śliwak J, Bartczuk R. *Skala Intensywności Postawy Religijnej W. Prężyny*. W: Jarosz M. red. *Psychologiczny pomiar religijności*. Lublin: 2011; Wydawnictwo Naukowe KUL, s. 45-72.
9. Nowosielski M, Bartczuk R. *Skala Kryzysu Religijnego Prężyny*. W: Jarosz M. red. *Psychologiczny pomiar religijności*. Lublin: 2011; Wydawnictwo Naukowe KUL, s. 113-130.
10. Jarosz M. *Skala Personalnej Relacji do Boga*. W: Jarosz M. red. *Psychologiczny pomiar religijności*, Lublin: 2011; Wydawnictwo Naukowe KUL s. 113-130.
11. Śliwak J, Bartczuk R. *Skala relacji religijnych – Przeżywane Relacje do Boga D. Hutsenauta*. W: Jarosz M. red. *Psychologiczny pomiar religijności*. Lublin: 2011; Wydawnictwo Naukowe KUL, s. 171-200.
12. Bartczuk R, Wiechetek M, Zarzycka B. *Skala Przekonań Poskrytycznych D. Hutsebauta*. W: Jarosz M. red. *Psychologiczny pomiar religijności*. Lublin: 2011; Wydawnictwo Naukowe KUL, s. 113-130.
13. Zarzycka B. *Polska adaptacja Skali Centralnej Religijności S. Hubera*. W: Jarosz M. red. *Psychologiczny pomiar religijności*. Lublin: 2011; Wydawnictwo Naukowe KUL, s. 231-262.
14. Talik E. *Kwestionariusz do badania religijnych strategii radzenia sobie ze stresem młodzieży (RCOPE)*. W: Jarosz M. red. *Psychologiczny pomiar religijności*. Lublin: 2011; Wydawnictwo Naukowe KUL, s. 317-348.
15. Skrzypińska K, Karasiewicz K. *Granice duchowości – perspektywa druga – Kwestionariusz Sfery Duchowej*. Roczniki Psychologiczne, 2013; 16(3): 485-509.
16. Piotrowski J, Skrzypińska K, Żemojtel-Piotrowska M. *Skala transcendencji duchowej. Konstrukcja i walidacja*. Roczniki psychologiczne. 2013; XVI(3): 451-467.
17. Straś-Romanowska M. red. *Na tropach psychologii jako nauki humanistycznej*. Warszawa-Wrocław: 1995; PWN.
18. Popielski K. *Noetyczny wymiar osobowości. Psychologiczna analiza poczucia sensu życia*. Lublin: 1994; Redakcja Wydawnictw KUL.
19. Socha P. red. *Duchowy rozwój człowieka*. Kraków: 2000; Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
20. Grzegorzczkowska R. *Co o fenomenie duchowości mówi język?* W: Grzegorzczk A, Sójka J, Koschany R. red. *Fenomen duchowości*, Poznań: 2006; Wyd. Nauk. Uniw. A. Mickiewicza w Poznaniu, s. 21-29.
21. Matanić A. *Duchowość chrystocentryczna braterstwa franciszkańskiego*. Studia Franciszkańskie, 1984 1/1984, Poznań.



22. Różycka J, Skrzypińska K. *Perspektywa noetyczna w psychologicznym funkcjonowaniu człowieka*. Roczniki Psychologiczne. 2011; 14(2): 101-121.
23. Doyle D. *Have we looked beyond the physical and psychosocial?* J. Pain Symptom Management. 1992; 7: 302-311.
24. Emmons RA. *Is spirituality an intelligence? Motivation, cognition, and the psychology of ultimate concern*. Int. J. Psychol. Religion. 2000; 10(1): 3-26.
25. Greenberg J, Pyszczynski T, Solomon S. *The causes and consequences of the need for self-esteem: A terror management theory*. W: Baumeister RF. red. *Public self and private self*. New York: 1986; Springer-Verlag. s. 189-212.
26. Vaughan F. *Spiritual issues in psychotherapy*. J Transpersonal Psychology. 1991; 23:105-119.
27. Hill PC, Pargament KI. *Advances in the conceptualization and measurement of religion and spirituality*. American Psychologist. 2003; 58: 64-74.
28. Lowen A. *Duchowość ciała. Jak uleczyć ciało i duszę*. Warszawa: 1991; Jacek Santorski i Spółka.
29. Pargament KI. *God help me: Toward a theoretical framework of coping for the psychology of religion*. Research in the Scientific Study of Religion. 1990; 2: 195-224.
30. Prężyna W. *Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka*. Lublin: 1981; Redakcja Wydawnictwa KUL.
31. Talik E, Szewczyk L. *Ocena równoważności kulturowej religijnych strategii radzenia sobie ze stresem na podstawie adaptacji kwestionariusza RCOPE - Kennetha I. Pargamenta*. Przegląd Psychologiczny. 2008; 51(4): 513-538.
32. Brzeziński J. *Metodologia badań psychologicznych*. 1999 Warszawa: PWN, s. 507
33. Fronczyk K, Witkowska E. *Analiza właściwości pozycji testowych*. W: Fronczyk K. red. *Psychometria. Podstawowe zagadnienia*. Warszawa: 2009; Visja Press&it, s.161-179.
34. Cronbach LJ. *Essentials of Psychological Testing*. New York: 1990; Harper Collins Publishers.
35. Hornowska E. *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: 2010; Wydawnictwo Naukowe Scholar
36. Suen HK. *Principles of Test Theories*. Hillsdale. NJ: 1990; Lawrence Erlbaum.
37. Lawshe C. *A quantitative approach to content validity*. Personel Psychology. 1975; 28: 563-575.
38. Bedyńska S, Cypriańska M. *Statystyczny drogowskaz 1. Praktyczne wprowadzenie do wnioskowania statystycznego*. Warszawa: 2013; Wydawnictwo Akademickie Sedno.
39. Jarosz M. *Pojęcie duchowości w psychologii*. Studia z Psychologii w KUL. 2010; 16: 9-22.
40. Jankowski K, Zajenkowski M. *Metody szacowania rzetelności pomiaru testem*. W: Fronczyk K. red. *Psychometria. Podstawowe zagadnienia*, s. 84-110, Warszawa: 2009; Visja Press&it s. 96.

rok urodzenia:.....	płeć: <input type="checkbox"/> kobieta <input type="checkbox"/> mężczyzna
---------------------	--

Kwestionariusz SD-36  
B. Skowroński /wersja eksperymentalna/

Poniżej znajdują się zdania dotyczące szeroko rozumianego życia wewnętrznego. Określ w jakim stopniu zgadzasz się z poniższymi twierdzeniami. Zakreśl kółkiem wybraną cyfrę spośród znajdujących się obok twierdzenia. Poszczególne cyfry oznaczają:

- 4 – zdecydowanie tak**  
**3 – raczej tak**  
**2 – raczej nie**  
**1 – zdecydowanie nie**

L.p.		Zdecydowanie tak	Raczej tak	Raczej nie	Zdecydowanie
1.	Modłę się za siebie.	4	3	2	1
2.	Staram się zrozumieć otaczający świat.	4	3	2	1
3.	Zastanawiam się kim jestem.	4	3	2	1
4.	Jestem wrażliwy na sztukę.	4	3	2	1
5.	Zależy mi na życiu w zgodzie z innymi.	4	3	2	1
6.	Staram się być otwarty na innych ludzi.	4	3	2	1
7.	Modłę się za innych.	4	3	2	1
8.	Staram się zrozumieć siebie samego.	4	3	2	1
9.	Wierzę, że opiekuje się mną Siła Wyższa.	4	3	2	1
10.	Zastanawiam się skąd się wziąłem.	4	3	2	1
11.	Oglądanie obrazów wielkich mistrzów jest dla mnie przeżyciem duchowym.	4	3	2	1
12.	Staram się dostrzegać potrzeby innych ludzi.	4	3	2	1
13.	Zastanawiam się nad zasadnością moich moralnych wyborów życiowych.	4	3	2	1
14.	Modłę się o pokój na świecie.	4	3	2	1
15.	Staram się zrozumieć innych ludzi.	4	3	2	1
16.	Wiara daje siłę do pokonywania trudności.	4	3	2	1
17.	Zastanawiam się dlaczego umrę.	4	3	2	1
18.	Słuchanie koncertów jest dla mnie przeżyciem duchowym.	4	3	2	1
19.	Staram się czynić dobro.	4	3	2	1
20.	Staram się odróżniać dobro od zła.	4	3	2	1
21.	Zwracam się do Boga kimkolwiek On jest.	4	3	2	1
22.	Dażę do wewnętrznego spokoju.	4	3	2	1
23.	Jestem przekonany, że Bóg mnie kocha.	4	3	2	1
24.	Zadaję sobie pytanie o sens mojego istnienia.	4	3	2	1
25.	Staram się kierować zasadą „miłości bliźniego”.	4	3	2	1
26.	Oddzielam prawdę od fałszu.	4	3	2	1
27.	Uczestniczę w uroczystościach religijnych.	4	3	2	1
28.	Zadaję sobie pytanie o sens istnienia otaczającej rzeczywistości.	4	3	2	1
29.	Odczuwam bliską więź z Bogiem.	4	3	2	1
30.	Jestem wrażliwy na piękno muzyki.	4	3	2	1
31.	Nie wstydzę się mojej wiary Boga.	4	3	2	1
32.	Jestem wrażliwy na krzywdę innych ludzi.	4	3	2	1
33.	Dostrzegam piękno natury.	4	3	2	1
34.	Żyję w pokoju z Bogiem.	4	3	2	1
35.	Przyroda potrafi mnie zadziwić.	4	3	2	1
36.	Wierzę w świętych obcowanie.	4	3	2	1

Klucz:

**Duchowość religijna:** 1, 7, 9, 14, 16, 21, 23, 27, 29, 31, 34, 36

**Duchowość jako poszerzanie świadomości:** 2, 8, 15, 22

**Duchowość jako poszukiwanie sensu:** 3, 10, 17, 24, 28

**Duchowość jako wrażliwość na sztukę:** 4, 11, 18, 30

**Duchowość jako czynienie dobra:** 5, 12, 19, 25, 32

**Wrażliwość na piękno wewnętrzne (wybory moralne) oraz zewnętrzne (otaczający świat):** 6, 13, 20, 26, 33, 35